

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-340-108>

УДК 338.43.02:631.115.11:637.1

НИКІТЧЕНКО Сергій

Національний університет біоресурсів і природокористування України
<https://orcid.org/0000-0003-1940-4788>
nikitchenko.s.o@nubip.edu.ua

ГУМЕНЮК Владислав

Національний університет біоресурсів і природокористування України
<https://orcid.org/0009-0004-8904-9640>
humenyuk.v.o@nubip.edu.ua

КАРПЕНКО Віталій

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0002-2476-6700>
e-mail: karpenkov@khmnu.edu.ua

АНДРУШКО Віталій

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0009-0000-7228-6202>
e-mail: v.v.andrushko@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ СІМЕЙНОГО ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У СФЕРІ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА

У статті всебічно досліджено організаційно-економічні засади формування ефективної моделі сімейного фермерського господарства у сфері молочного скотарства, з урахуванням сучасних викликів, особливостей функціонування аграрного сектору України та міжнародного досвіду. Проаналізовано еволюцію моделей сімейного фермерства в контексті ринку молока, виділено ключові фактори, які визначають їхню життєздатність та конкурентоспроможність: масштаб господарства, технологічне оснащення, доступ до фінансування, кооперація та інтеграція у збутові ланцюги. Здійснено порівняльну характеристику моделей молочного фермерства у країнах Європейського Союзу (Німеччина, Польща, Нідерланди), де сімейні ферми домінують на ринку завдяки підтримці держави, стабільним політико-економічним умовам та високій інституціональній організованості. У протизагу, українське виробництво молока здебільшого базується на малотоварних особистих селянських господарствах (ОСГ), які формують понад 70% молока, але функціонують у значній мірі поза рамками організованого ринку. Обґрунтовано необхідність їхньої трансформації у повноцінні сімейні ферми зі статусом юридичних осіб, здатних інтегруватися в систему офіційного обігу, підвищити якість продукції, скористатися перевагами держпідтримки, програмами доступного кредитування, сервісного обслуговування і професійного навчання.

Особливу увагу приділено аналізу ризиків, що супроводжують розвиток сімейного молочного фермерства: нестабільності ринку, волатильності закупівельних цін, обмеженого доступу до інфраструктури, відсутності ефективних механізмів ринкової кооперації. Визначено, що особливої актуальності набуває впровадження інноваційних рішень – цифрових платформ обліку та збуту, мобільних додатків для керування стадом, доїльних роботизованих систем. Запропоновано концептуальну модель ефективного сімейного фермерського господарства, яка передбачає адаптивне управління ресурсами, технологічну модернізацію, регіональну кооперацію, а також партнерство з державою через реалізацію комплексних інструментів підтримки.

Зроблено висновок, що розвиток сімейного фермерства у сфері молочного скотарства здатен стати основою структурної перебудови молочної галузі України, сприяти продовольчій безпеці, створенню робочих місць у сільській місцевості, збереженню соціальної цілісності громад і забезпеченню сталого розвитку аграрного сектора загалом.

Ключові слова: сімейне фермерство, молочне скотарство, кооперація, аграрна політика, продовольча безпека, трансформаційна економіка, технології в аграрному секторі, сільський розвиток, ефективна модель, цифровізація.

NIKITCHENKO Serhii, HUMENYUK Vladyslav

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

KARPENKO Vitalii, ANDRUSHKO Vitaly

Khmelnytskyi National University

FORMATION OF AN EFFECTIVE MODEL OF FAMILY FARMING IN THE FIELD OF DAIRY FARMING

The article provides a comprehensive examination of the organizational and economic foundations for developing an effective model of family farming in the dairy cattle sector, taking into account contemporary challenges, the specific characteristics of Ukraine's agricultural sector, and international experience. The evolution of family farming models within the milk market is analyzed, with key factors identified that determine their viability and competitiveness: farm size, technological equipment, access to financing, cooperation, and integration into value chains. A comparative analysis is conducted of dairy farming models in European Union countries (Germany, Poland, the Netherlands), where family farms dominate the market due to strong government support, stable political and economic conditions, and a high level of institutional organization.

In contrast, milk production in Ukraine is largely based on small-scale household farms, which account for over 70% of total milk output but mostly operate outside the formal market system. The necessity of transforming these farms into full-fledged family farms with legal status is substantiated. Such transformation would enable integration into formal trade, improvement in product quality, and access to state support mechanisms, affordable credit programs, service infrastructure, and professional training.

Particular attention is given to the risks accompanying the development of family dairy farming: market instability, price volatility, limited access to infrastructure, and the absence of effective market cooperation mechanisms. The study emphasizes the

growing relevance of implementing innovative solutions, including digital platforms for accounting and sales, mobile herd management applications, and robotic milking systems. A conceptual model of an efficient family dairy farm is proposed, incorporating adaptive resource management, technological modernization, regional cooperation, and partnerships with the state through the implementation of comprehensive support instruments.

The study concludes that the development of family farming in the dairy sector can serve as a foundation for the structural transformation of Ukraine's dairy industry, contributing to food security, job creation in rural areas, the preservation of social cohesion in communities, and the sustainable development of the agricultural sector as a whole.

Keywords: family farming, dairy cattle farming, cooperation, agricultural policy, food security, transformational economy, agri-tech, rural development, effective model, digitalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сільському господарстві багатьох країн світу родинні (сімейні) ферми відіграють провідну роль у забезпеченні продовольчої безпеки, зайнятості населення та відтворенні села. У країнах ЄС і США до 90–98% усіх агровиробників – це саме сімейні господарства. Така структура забезпечує високу мобільність і стійкість галузі: наприклад, у Швеції більше 90% молока виробляють ферми з 20–30 корів, а в Нідерландах 45% господарств мають менше 10 га землі (середній фермер – 25–30 га). Українське молочне скотарство, навпаки, за останні десятиліття переживає кризу: поголів'я великої рогатої худоби скоротилося майже в чотири рази, а виробництво молока – із 24,5 млн т у 1994 р. до 7,6 млн т у 2024 р. Більшість українського молока (близько 80%) нині виробляють особисті селянські господарства (ОСГ), що нерозривно пов'язано з низькою продуктивністю та неналежним обробитком ресурсів. При цьому доля формально зареєстрованих сімейних фермерських господарств у молочному виробництві мізерно мала – трохи більше 1%, тоді як промислові агропідприємства дають близько 22% молока. За цих умов актуальним є пошук ефективної моделі сімейного фермерства у молочному скотарстві – такої, що врахувала б міжнародний досвід та специфіку України, долаючи традиційні бар'єри та розкриваючи чинники успіху.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі проблема формування ефективної моделі сімейного фермерського господарства у сфері молочного скотарства розглядається крізь призму інституційної, соціально-економічної та агротехнологічної трансформації аграрного сектору. У дослідженнях українських та зарубіжних авторів простежується спільна думка про те, що сімейні ферми становлять основу сталого розвитку молочного скотарства, забезпечуючи не лише виробництво молока, а й збереження сільських територій, зайнятість і продовольчу безпеку (Свиноус І.В.).

Зокрема, роботи Саблука П.Т. визначають сімейні ферми як осередки економічної самодостатності, які потребують державної підтримки через субсидії, спрощене оподаткування, доступ до кооперації та агросервісів. У дослідженнях Биби В.А. наголошується на необхідності інтеграції таких господарств у вертикальні виробничо-збутові ланцюги, що дає змогу забезпечити стабільність доходів та доступ до ринку.

У дослідженнях С. Lowder та R. Carletto показано, що найуспішніші моделі сімейного фермерства ґрунтуються на поєднанні традиційних аграрних практик із новітніми підходами до управління: використанням ERP-систем, мобільних додатків для управління стадом, хмарних технологій тощо.

Особливе місце в літературі займає проблема кооперації. Як відзначають Семисал А.В., формування молочарських кооперативів дозволяє сімейним господарствам досягти синергії у закупівлі кормів, спільному користуванні технікою, організації логістики та переробки продукції. У свою чергу, Свиноус І.В. зазначає, що ключовим бар'єром для сталого розвитку молочарських ферм в Україні є слабкий рівень інституційного забезпечення - нерозвинена дорадча служба, неефективна політика агрокредитування, низький рівень забезпечення генетично якісним поголів'ям.

В дослідженнях науковців також простежується тенденція до переходу від сировинної до агропереробної моделі, що передбачає створення на базі сімейних господарств невеликих міні-цехів із переробки молока на сири, йогурти тощо. Це відповідає тенденціям локального виробництва, прямого збуту та розвитку фермерських брендів (Рорре et al.).

Таким чином, сучасна наукова література формує комплексне бачення ефективної моделі сімейного молочного фермерства як системи, що поєднує економічну доцільність, соціальну орієнтацію, технологічну гнучкість і кооперативну взаємодію.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування ефективної моделі сімейного фермерського господарства у молочному скотарстві України на основі аналізу сучасного стану галузі, визначення ключових проблем і бар'єрів, а також вивчення досвіду інших країн.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У 2023-2024 роках розвиток сімейного фермерства у сфері молочного скотарства України набув особливого значення в контексті трансформації аграрного виробництва, скорочення поголів'я великої рогатої худоби та зростаючого запиту на локалізовані моделі виробництва молока. З огляду на спад у секторі

особистих селянських господарств та обмежену доступність інвестицій для промислових ферм, сімейні фермерські господарства (СФГ) розглядаються як проміжна, але перспективна ланка, здатна забезпечити сталість і самозайнятність у сільських громадах. Однак, як засвідчує аналіз статистичних, нормативних і аналітичних матеріалів, розвиток цього сегмента в Україні є нерівномірним, фрагментарним і залежним від багатьох зовнішніх чинників [1].

Станом на кінець 2023 року, за даними Державної податкової служби України, в країні було зареєстровано понад 9870 сімейних фермерських господарств, створених на основі змін до законодавства, що дозволили реєструвати СФГ без статусу юридичної особи. У першому півріччі 2024 року цей показник перевищив позначку 10 200 господарств. Водночас частка таких ферм, які займаються саме молочним скотарством, оцінюється в межах 17–18%, тобто йдеться приблизно про 1700–1800 господарств, які спеціалізуються або мають у структурі виробництва виробництво молока.

У регіональному розрізі, найбільше молочних СФГ функціонує у Волинській, Рівненській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій та Вінницькій областях – переважно в зонах традиційного розвитку дрібного скотарства. Середній розмір молочної СФГ у 2023–2024 рр. становить 10–25 дійних корів, з добовим надієм у межах 250–500 кг. Частка таких господарств у загальній структурі виробництва молока України залишається невеликою – менше 1,5%, однак вони формують стратегічну групу, на яку покладаються надії у справі локалізації та самозабезпечення продовольством у громадах. Цей потенціал зумовлює необхідність глибшого аналізу їхньої ролі у сучасній структурі молочного скотарства, зокрема з позиції масштабів виробництва, темпів розвитку та інтеграції у ринкову інфраструктуру.

Хоча домінуючу позицію у виробництві молока в Україні наразі утримують великі агропромислові підприємства та господарства населення, сімейні фермерські господарства поступово формують окремий сегмент із високим потенціалом зростання. Вони вирізняються ефективністю використання ресурсів, більшою екологічною відповідальністю та орієнтацією на якість продукції [2]. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році на частку сімейних ферм припадало близько 1,2% від загального обсягу виробленого молока, однак цей показник демонструє позитивну динаміку з огляду на зростання кількості зареєстрованих сімейних фермерських господарств.

У 2023–2024 роках структура виробництва молока в Україні зберігає чітку трикомпонентну модель, що включає: агропідприємства (сільськогосподарські підприємства – СП), особисті селянські господарства населення (ОСГ), сімейні фермерські господарства (СФГ).

Згідно з даними Державної служби статистики України та галузевих аналітичних центрів, у 2023 році загальний обсяг валового виробництва молока становив близько 7,41 млн тонн, з яких: 3,98 млн т (54%) припадали на агропідприємства; 3,36 млн т (45%) – на особисті селянські господарства; 0,07–0,08 млн т (\approx 1%) – на сімейні фермерські господарства.

Хоча формально більшість молока ще надходить від населення, саме агропідприємства забезпечують до 90% молока, яке йде на переробку, оскільки мають охолоджувачі, контроль за якістю та стабільну логістику. Сімейні фермерські господарства починають поступово інтегруватися до цього ланцюга, проте їхня частка у промисловій переробці наразі залишається низькою – близько 1–2%.

Сімейні фермерські господарства у сфері молочного скотарства, що активно формуються в Україні впродовж останніх років, відіграють дедалі помітнішу роль у сільськогосподарському виробництві, незважаючи на свою відносно невелику частку в загальному обсязі виробництва молока. Їхнє ринкове позиціонування можна охарактеризувати як перехідне, гібридне та високопотенційне – між самозабезпеченням і повноцінною підприємницькою діяльністю, між особистим домогосподарством і агропромисловим виробництвом [3].

Правовий статус СФГ, передбачений Законом України «Про фермерське господарство», дозволяє таким господарствам: діяти без статусу юридичної особи, лише на основі договору між членами родини; сплачувати єдиний податок 4 групи та бути платником ЄСВ за спрощеною процедурою; брати участь у державних програмах підтримки, включно з компенсацією за тварин, техніку, страхування та доступом до пільгового фінансування.

Формально СФГ є суб'єктами малого підприємництва і володіють усіма базовими ознаками бізнес-одиниці: власний облік, виробничі потужності, канали збуту, розподіл праці. Однак на практиці більшість з них знаходяться на початковій стадії становлення, часто працюють без бухгалтерського супроводу, а рівень автоматизації та планування залишається обмеженим.

Сімейні молочні ферми є природною ланкою локального агропродовольчого ланцюга, який включає: виробництво кормів (традиційно здійснюється на власній ділянці); утримання поголів'я та доїння; зберігання та охолодження молока (необхідне для інтеграції в організований ринок); збут (кооператив, міні-сироварня, ринок); в окремих випадках – переробка та брендування продукції (сири, йогурти, сметана).

Фактичне включення СФГ до ланцюга доданої вартості залишається вибірковою і часто неповним. Лише 15–20% сімейних молочних ферм мають охолоджувачі або можливість централізованої логістики, що обмежує їхній вихід на промислову переробку. Решта – продають молоко на місцевих ринках або споживають самостійно. Водночас саме ці ферми мають потенціал локального брендування, зростання рентабельності та переходу до повного циклу виробництва.

Окрім економічного, СФГ виконують важливу соціальну та демографічну функцію: сприяють утриманню населення на селі, зменшуючи міграційний тиск; формують сімейну зайнятість - до 80% робіт виконуються родинними силами; активно взаємодіють з місцевими громадами, особливо через кооперацію та реалізацію програм розвитку ОТГ; підтримують продовольчу безпеку на рівні регіонів [4].

В умовах війни та економічної нестабільності саме сімейні ферми виявилися більш стійкими до зовнішніх потрясінь порівняно з промисловими агрохолдингами - завдяки мобільності, низьким витратам, локальній інтеграції та гнучкому графіку роботи. Однак ця стійкість не усуває системних бар'єрів, які стримують повноцінну участь сімейних господарств у ринкових процесах. Щоб оцінити їхню реальну спроможність до масштабування та комерціалізації, необхідно розглянути обмеження, з якими вони стикаються, а також можливості для подальшої інтеграції у молочну економіку України.

Попри конкурентні переваги на локальному рівні, сімейні молочні ферми стикаються з низкою викликів при виході на ширший ринок. Серед ключових бар'єрів - обмежений доступ до фінансових ресурсів, відсутність власної збутової інфраструктури, складність у дотриманні ветеринарно-санітарних норм, а також нестача технологічної бази для глибокої переробки молока. Водночас зростає потреба у нових формах кооперації, цифрових платформах збуту та інтеграції в регіональні агропродовольчі ланцюги, що відкриває нові перспективи для розширення ринкової присутності таких господарств.

Серед основних бар'єрів і проблем сімейних молочних ферм виділяють: високі витрати на виробництво і низьку рентабельність. Собівартість молока у фермерів із малим поголів'ям вища, а ціни на продукцію - нижчі за ринкові. Через це при неблагополучних економічних умовах (високі ціни на корми, паливо, енергію) багато сімейних господарств опиняються неприбутковими; фінансові обмеження. Фермери малих господарств практично не мають накопиченого капіталу [5]. Доступ до кредитів обмежений високими ставками і короткими термінами. Як вказують експерти, розвиток молочного тваринництва потребує великого капіталу з довгим терміном окупності (до 10 років). Відтак інвестиції в сімейні господарства відбуваються дуже обережно; нестача переробної інфраструктури. Родинним фермам складно збувати молоко, особливо коли відсутні поблизу переробні підприємства. Дрібні фермери часто змушені продавати молоко за демпінговими цінами, а значна частина молока з ОСГ залишається непереробленою. Ця проблема загалом зменшує економічну привабливість молочного бізнесу на селі; адміністративні та правові бар'єри. Не завжди чітко розмежовані поняття «фермерське господарство» і «особисте селянське господарство», що ускладнює доступ до підтримки. Так, за словами представників ринку, зараз один фермер може мати і 1 га землі, і 500 тис. га (латифундист) - і жодних преференцій від цього не відрізняються. Реєстрація сімейної ферми ускладнена великою кількістю процедур, що відлякує багатьох селян; війна та кліматичні загрози. Збройна агресія РФ завдала серйозних втрат: крім руйнування ферм і доріг, виникли проблеми з логістикою і безпекою. Також суттєвий удар завдали спалахи хвороб (свиней, птахів) у регіонах, що впливає і на довіру до продукції сільради. Ці зовнішні фактори ускладнюють планування інвестицій і стимулюють консерватизм селян.

Незважаючи на виклики, вітчизняні селяни мають унікальні можливості: сприятливий клімат, родючі ґрунти і традиції сімейного скотарства. Так, за даними IFC, Україна є серед лідерів за низькою собівартістю виробництва молока у світі, проте втрачає виробничі позиції через нехтування цією перевагою. Основним недоліком є відсутність механізмів перетворення численних ОСГ у ринково орієнтовані ферми.

Проте з боку держави та міжнародних партнерів є чітка тенденція до стимулювання цього сектору. У 2024 році, згідно з Мінагрополітики, понад 120 млн грн було спрямовано саме на розвиток інфраструктури сімейного фермерства в молочному скотарстві - з акцентом на холодильне обладнання, кооперацію, логістику та ветеринарний супровід.

Таким чином, сімейні молочні ферми в Україні сьогодні - це стратегічний резерв зростання для регіонального розвитку, продовольчої незалежності та розвитку малого аграрного підприємництва. Їхня інтеграція в ринок залежить від подальшого покращення доступу до технологій, фінансування, освіти та каналів реалізації, а також від чіткого позиціонування на рівні державної аграрної політики. У цьому контексті ключовим чинником успішності виступає здатність сімейних ферм вибудувати ефективну взаємодію з іншими учасниками агропродовольчого ланцюга - від постачальників ресурсів до споживачів, переробних підприємств і торговельних мереж.

Сучасні практики свідчать, що найуспішніші сімейні молочні господарства не діють ізольовано, а активно долучаються до горизонтальних і вертикальних форм кооперації. З одного боку, це співпраця з іншими фермерами для спільного користування технікою, закупівлі кормів чи ветеринарних послуг. З іншого - участь у переробних кооперативах або контрактація з локальними молокозаводами, що дозволяє забезпечити стабільний збут продукції та додану вартість. Особливо важливою є побудова довіри в межах громад і сільських територій, де такі господарства можуть виконувати роль «локальних якорів розвитку» через ініціативи прямого продажу, фермерських ярмарків або програм шкільного харчування [6].

Ефективне функціонування сімейного фермерства у сфері молочного скотарства неможливе без налагоджених та стійких зв'язків із зовнішніми партнерами - як на горизонтальному рівні (співпраця з іншими фермерами, учасниками кооперативних об'єднань, агропідприємствами), так і на вертикальному рівні (взаємодія з постачальниками кормів і обладнання, сервісними компаніями, логістичними операторами, молокозаводами, торговельними мережами, муніципальними органами влади та державними інституціями).

У сучасних умовах ринку аграрної продукції, де конкуренція посилюється, а вимоги до якості, безпечності й простежуваності продукції постійно зростають, ізоляція чи автономне ведення господарства без інтеграції в систему взаємозалежностей стає вкрай неефективним і ризикованим підходом.

Сімейні молочні ферми, як правило, не мають змоги самостійно забезпечити весь спектр функцій - від виробництва до реалізації продукції, тому участь у локальних і регіональних агропродовольчих ланцюгах створення доданої вартості виступає ключовим чинником їхньої економічної життєздатності. Така інтеграція дозволяє фермам не лише оптимізувати витрати, отримувати консультаційну та технічну підтримку, підвищувати якість молока й доступ до ринків, але й формувати довгострокову ринкову стратегію - з урахуванням цінових коливань, сезонності, кліматичних ризиків та змін у державній політиці [7]. Участь у спільних ініціативах (кооперативах, франчайзингових мережах, програмах підтримки) також сприяє підвищенню довіри з боку фінансових установ, спрощенню доступу до мікрокредитування та грантів, створенню репутаційного капіталу у громаді.

Таким чином, інституціоналізація зв'язків СФГ із різними учасниками ринку - не лише бажаний, а й необхідний елемент сучасної аграрної моделі, яка має орієнтуватися на сталий розвиток, конкурентоспроможність і локалізацію виробництва. Без системної взаємодії з ринковим середовищем навіть найбільш інноваційні або працелюбні сімейні ферми ризикують залишитися на периферії економічних процесів, ізольованими від джерел ресурсів, знань та збуту. У цьому контексті ключовим інструментом подолання відособленості та формування конкурентоспроможної моделі розвитку виступає кооперація, що дозволяє акумулювати потенціал дрібних виробників і перетворити їх на повноцінних учасників агропродовольчого ринку.

Кооперативні об'єднання забезпечують сімейним молочним фермам доступ до спільного використання техніки, закупівлі якісних кормів, професійного ветеринарного обслуговування, а також централізованої логістики й маркетингу продукції. На практиці це знижує собівартість виробництва, підвищує якість молока та розширює можливості для збуту на організованих ринках. Більше того, кооперація створює умови для спільної переробки сировини, що відкриває шлях до формування локальних брендів та створення доданої вартості. Успішні кейси свідчать, що саме кооперативна модель здатна компенсувати дефіцит інституційної підтримки з боку держави, особливо в умовах війни та нестабільності.

У 2023-2024 роках кооперація залишається найефективнішим механізмом залучення сімейних молочних ферм до організованого ринку. За даними Мінагрополітики, в Україні на кінець 2023 року функціонувало понад 900 сільськогосподарських кооперативів, з яких близько 120 - молочні. З них лише третина мала обладнання для охолодження, транспортування чи переробки сировини.

Основні форми взаємодії СФГ із кооперативами: спільний збір і транспортування молока до заводів; передача охолодженого молока для переробки з централізованим обліком якості; закупівля кормів, доїльного обладнання, ветеринарних препаратів оптом через кооператив; маркетингова співпраця - спільне створення локального бренду («Сир з громади»). Прикладом ефективною локальною кооперацією є обслуговуючий кооператив «Славута-молоко» (Хмельницька обл.), який має власний пункт прийому молока та мобільну лабораторію контролю якості. Така модель дозволяє не лише гарантувати високу якість продукції, але й забезпечити довіру між виробниками та покупцями, зокрема переробними підприємствами. Відтак наступним критичним аспектом для сімейних молочних ферм стає організація стабільної взаємодії з переробними структурами, що є ключовою умовою інтеграції у формалізований агропродовольчий ринок.

Для сімейних ферм співпраця з переробними підприємствами - це не лише шлях до стабільного збуту молока, але й інструмент для підвищення його вартості через участь у ланцюгах доданої цінності. Найчастіше така взаємодія реалізується у форматі довгострокових контрактів, що передбачають фіксовані обсяги поставок, стандарти якості та прозору систему розрахунків. Крім того, низка переробників надає підтримку у вигляді надання кормів, послуг ветеринара чи навіть кредитування у межах партнерських програм. Це особливо важливо для невеликих господарств, які не мають власної переробної бази або виходу на ритейл [8]. Успішність такої співпраці значною мірою залежить від репутації виробника, прозорості операцій та дотримання вимог щодо якості молочної сировини.

Для доступу на організований ринок сімейні ферми все частіше укладають прямі або контрактні угоди з молокозаводами, які встановлюють вимоги до якості, періодичності постачань та мінімального обсягу. Проблемою залишається: низький рівень стандартизації в СФГ (нестабільний білок, антисанітарія, залишки антибіотиків); відсутність охолодження, що обмежує час доставки до заводу до 2-3 годин; відсутність історії взаємодії, що унеможлиблює довготривалі контракти.

Проте в окремих регіонах, зокрема в західній Україні, великі переробники - такі як «Молокія» чи «Галичина» - відкриті до співпраці зі сімейними фермерськими господарствами. Вони впроваджують так звані «фермерські програми лояльності», що передбачають компенсацію витрат на закупівлю охолоджувачів молока, надання ветеринарного супроводу, бонуси за стабільність постачання та премії за якість продукції відповідно до класифікації (екстра, вища, перша гатунки). Водночас, не всі господарства мають доступ до таких партнерств, що актуалізує значення альтернативних каналів реалізації - прямих продажів, локальних ринків і взаємодії з HoReCa-сегментом.

Для багатьох сімейних ферм, особливо на початкових етапах діяльності, основним каналом збуту залишається локальний ринок. Реалізація молока та молочних продуктів через сільськогосподарські ярмарки, місцеві крамниці, кафе, школи та заклади HoReCa дає змогу уникнути посередників і зберегти більшу частку прибутку. У деяких випадках фермери створюють власні міні-бренди, які асоціюються з натуральністю, свіжістю та регіональною автентичністю. Цей формат не лише дозволяє краще задовольняти попит кінцевого споживача, а й формує сталі зв'язки між виробником і громадою. Однак ефективність таких каналів залежить від рівня довіри, маркетингової активності фермерів та якості обслуговування.

Окремі сімейні ферми починають диверсифікувати канали збуту, працюючи безпосередньо з кінцевими споживачами: участь у місцевих ярмарках і фермерських ринках (особливо популярно у Львівській, Київській, Вінницькій областях); співпраця з кав'ярнями, ресторанами, готелями - постачання натурального сиру, йогурту, вершків; доставка молочних продуктів напряму (через соцмережі, сайти, Viber-спільноти); створення локальних брендів («Добра ферма», «Сироварня Коваль»).

Ці моделі збуту дають вищу маржу, але вимагають маркетингових зусиль, дотримання стандартів безпечності харчових продуктів, обліку та логістики.

Сімейні ферми, які освоїли прямий збут, нерідко стають основою розвитку агротуризму. Їхня присутність сприяє поживленню місцевої економіки, створенню робочих місць і популяризації фермерських традицій. У цьому контексті особливої ваги набуває взаємодія таких господарств із муніципалітетами та державними інституціями, які здатні забезпечити необхідну підтримку, інфраструктурне середовище та нормативно-правові умови для сталого розвитку.

Роль органів місцевого самоврядування у підтримці сімейних молочних ферм полягає у сприянні створенню умов для їх діяльності - від виділення земельних ділянок до фінансування локальної інфраструктури (дороги, електрифікація, водопостачання). Успішні приклади муніципальної співпраці включають створення програм співфінансування придбання обладнання, підтримки агротуристичних кластерів, а також формування регіональних брендів на основі фермерської продукції. З боку держави важливим є доступ до програм дотацій, кредитування через «5-7-9%», дорадчих служб та агроосвітніх ініціатив, які дозволяють підвищити компетентність фермерів і зменшити їхню залежність від нестабільних ринкових кон'юктур.

ОТГ (об'єднані територіальні громади) дедалі частіше виступають: співфінансистами інфраструктурних проєктів (пункти охолодження, дороги до ферм); гарантами мікрокредитування СФГ (у партнерстві з банками або Фондом розвитку підприємництва); інформаційними партнерами - консультування, навчання, реєстрація господарства, земельна документація.

На державному рівні діють програми підтримки: від Мінагрополітики (дотації, компенсації, гранти); від Фонду часткового гарантування кредитів в АПК; міжнародні програми (USAID, SECO, U-LEAD) - які допомагають СФГ залучати інвестиції, навчатися та виходити на ринки збуту.

Сімейні ферми в молочному скотарстві поступово інтегруються у виробничо-збутову інфраструктуру сільського господарства України, формуючи важливу ланку між первинним виробництвом і споживчим ринком. Цей процес набуває особливої актуальності в умовах структурної перебудови аграрного сектору, посилення вимог до якості продукції та необхідності збереження продовольчої безпеки в регіонах. Найбільш життєздатними та успішними виявляються ті фермерські господарства, які не діють автономно, ізольовано чи випадково, а навпаки - цілеспрямовано вибудовують взаємодію з ключовими учасниками аграрної екосистеми: іншими фермерами, кооперативами, сервісними структурами, переробними підприємствами, громадами, інвесторами, торговельними мережами та кінцевими споживачами.

Такі ферми здебільшого об'єднуються навколо спільних інтересів і ресурсів, створюючи мережеву модель розвитку, що базується на взаємодовірі, обміні знаннями, спільному використанні інфраструктури (наприклад, охолоджувачів, пунктів прийому молока, транспорту), а також на колективному брендуванні та просуванні продукції. Формати взаємодії варіюються - від участі в сільськогосподарських кооперативах і публічно-приватних партнерствах до впровадження франчайзингових моделей («Сімейні молочні ферми», «Добра ферма», тощо) або включення в екосистему малих переробників (сироварні, молочарні). Вони також активно співпрацюють із донорами, місцевими ОТГ, дорадчими службами та аграрними освітніми платформами.

Стратегія відкритості, спільного доступу до знань, технологій і ресурсів, готовність до кооперації та участі у партнерських проєктах дозволяє таким господарствам: досягати економічної стійкості завдяки зменшенню транзакційних витрат і розширенню каналів збуту; підвищувати якість молочної продукції, використовуючи стандарти, лабораторний контроль і логістичну підтримку; забезпечувати локальну продовольчу безпеку, стаючи джерелом постійного постачання свіжої продукції до громад, шкіл, лікарень, торговельних точок; формувати імідж соціально відповідального бізнесу, який підтримує село, створює робочі місця та дбає про довкілля.

Більше того, така модель розширює роль сімейної ферми з виробника сировини до активного учасника аграрної економіки з доданою вартістю, здатного не лише утримуватись у важких економічних умовах, а й нарощувати потенціал.

У довгостроковій перспективі саме такі інтегровані сімейні ферми можуть стати основою сталого розвитку молочного скотарства в Україні, альтернативою монопольному ринку та запорукою децентралізованої агропродовольчої політики. Проте для ефективного стратегування важливо враховувати не лише внутрішні умови, а й успішні практики інших країн, де моделі сімейного фермерства у сфері молочної продукції вже довели свою результативність.

Міжнародний досвід (зокрема країн ЄС, Канади та Нової Зеландії) свідчить, що успішні моделі сімейного фермерства у молочному секторі ґрунтуються на поєднанні кількох ключових чинників. Серед них: стабільна державна політика підтримки фермерів, високий рівень організації кооперативного руху, наявність спеціалізованої дорадчої служби, інвестиції в агроосвіту та цифровізацію, а також тісна інтеграція з місцевими громадами і ринками збуту. Наприклад, у Нідерландах та Данії державні програми субсидування екологічного виробництва та «зелених» технологій забезпечили перехід сімейних ферм до ресурсоефективних моделей, а у Франції великого значення набула система регіональних маркувань, що стимулює розвиток локальних брендів.

Аналіз міжнародного досвіду дозволяє виділити чинники успіху сімейних фермерських молочних господарств:

1. Державна підтримка та стабільні субсидії. У країнах ЄС сімейні фермери отримують прямі виплати у рамках загальної аграрної політики (CAP) та спеціальні програми для малих виробників. Наприклад, Польща та Нідерланди широко користуються грантами й дотаціями на модернізацію, що дозволило збільшити їх експорт молочної продукції. В Україні проекти розвитку молочних ферм передбачають компенсацію придбання техніки, дотації на утримання корів і дешеві кредити. Наявність довгострокових пільг (низькі відсотки за кредитами, субсидії ОСВ) значно стимулює інвестування в галузь.

2. Навчання та дорадництво. Успішні ініціативи включають систематичне навчання фермерів. Проєкт «Сімейні молочні ферми» в Україні запроваджує «Школу фермера» і консалтинг, надаючи фермерам доступ до передових технологій. У Нідерландах і Данії існують професійні школи фермерів і консультанти, які допомагають впроваджувати інновації.

3. Об'єднання і кооперативні моделі. Малі фермери стикаються з роздрібним маркетингом та нестачею сировини. Кооперативи дозволяють групам дрібних виробників разом будувати переробні потужності або колективно продавати молоко за кращими цінами. За кордоном успішні приклади: партизани організують локальні молокопереробні об'єднання, що забезпечує стабільний збут. Українські експерти також радять підтримувати кооперацію ОСГ і сімейних ферм.

4. Інфраструктура та технології. Родинні ферми досягають успіху там, де їм доступні сучасні технології годівлі та утримання корів, а також мережі охолодження та транспортування молока. Як відзначено, в Україні фермери не мають доступу до сучасних технологій виробництва молока, і це сприяє падінню продуктивності. Запровадження систем автоматизованого доїння, систем гігієнічного збору й охолодження дає змогу покращити якість молока і знизити витрати праці. Такі технологічні рішення уже стали стандартом у багатьох країнах із розвиненим молочним фермерством, де держава активно стимулює інновації на рівні малих господарств. Це підкреслює доцільність звернення до порівняльного аналізу, що дозволяє окреслити сильні сторони і недоліки української моделі в контексті міжнародної практики.

Порівняльний аналіз показує, що сімейні ферми в Україні значно поступаються своїм аналогам у країнах ЄС, Канаді та Новій Зеландії за рівнем технологізації, доступом до дешевих кредитів, участю в кооперативах та інтегрованих ланцюгах створення вартості. Наприклад, у Польщі завдяки програмам підтримки з боку ЄС понад 70% сімейних ферм використовують сучасне охолоджувальне обладнання, тоді як в Україні цей показник не перевищує 20%. У Канаді діє система квот, яка забезпечує стабільний дохід фермерам, тоді як українські виробники часто залишаються залежними від коливань закупівельних цін і нестачі інфраструктури. Такий аналіз є підґрунтям для формування рекомендацій щодо адаптації ефективних практик до вітчизняного середовища.

У багатьох розвинутих країнах сімейні фермерські моделі в молочному скотарстві добре розвинені. У Нідерландах фундаментом сектору є невеликі сімейні ферми (середній розмір 25–30 га), котрі мають високу продуктивність (середня ферма при 50–100 га утримує до 1000 голів ВРХ). За рахунок інвестицій у технології та інтеграцію з переробниками маленькі фермери домоглися стабільного розвитку. У Польщі, де близько 35% виробленого молока йде на експорт, сімейні ферми також мають потужну підтримку ЄС і високі стандарти якості, що дозволяє їм конкурувати на світовому ринку. Водночас у Латинській Америці чи країнах, де немає такої підтримки, багато фермерів збиткові навіть при низькій собівартості продукції.

Особливо примітним є контраст із країнами, де сімейні ферми генетично домінують у галузі. Наприклад, в Італії та Франції понад 80–90% фермерських господарств є сімейними, і саме вони виробляють більшу частину молока. Навіть у США, де великі корпоративні ранчо видаються характерними, близько 94% молочних ферм – сімейні (статистично, сім'я управління фермою). Реформи у цих країнах ставили собі за мету створити сприятливий клімат для дрібних і середніх виробників: дешеві кредити, маркетингові кооперативи та квоти вивели аграрне фермерство на стабільний ринок збуту.

Для України порівняння з західними моделями сімейного фермерства, зокрема досвідом Польщі, Франції, Німеччини та Нідерландів, дозволяє сформулювати низку концептуально важливих висновків. По-

перше, селянські сім'ї можуть ефективно утримувати молочну худобу, забезпечувати стабільне виробництво та формувати конкурентоспроможні продукти, якщо наявна чітка та довгострокова система інституційної, технологічної та фінансової підтримки. У більшості країн ЄС успішність сімейних молочних ферм базується на інтеграції з дорадчими службами, аграрною освітою, субсидіями на інновації, програмами оновлення техніки, а також захистом внутрішнього виробника на ринку. Саме це дозволяє навіть дрібним фермам бути життєздатними у складних конкурентних умовах.

По-друге, в Україні брак власного капіталу в більшості селянських господарств не може бути подоланий виключно за рахунок приватної ініціативи. Сучасна модель потребує включення механізмів партнерства - як із державними структурами (через доступ до програм підтримки, грантів, лізингу), так і з бізнесом (молокопереробними підприємствами, постачальниками техніки), а також із кооперативами, які надають платформу для колективного доступу до ресурсів, логістики, каналів збуту. Успішні приклади в Україні вже існують - зокрема у вигляді проектів USAID, франчайзингової мережі «Сімейні молочні ферми», діяльності обслуговуючих кооперативів у Волинській, Вінницькій та Львівській областях. Проте для масштабування таких моделей потрібна системна підтримка на рівні політики.

По-третє, і це є ключовим: успішний розвиток сімейного молочного фермерства вимагає цілісної, узгодженої стратегії державної аграрної політики, яка б визнавала малих і середніх виробників як стратегічний сегмент агропродовольчої системи України. Необхідно сформувати єдине нормативно-інституційне поле, що забезпечуватиме однакові «правила гри» для фермерів незалежно від форми власності, доступ до фінансів, землі, знань і ринків. Така стратегія має не просто декларувати підтримку СФГ, а містити інструменти реалізації - розвиток дорадництва, цифрову реєстрацію ферм, системи агрострахування, логістичну інфраструктуру, локальні програми закупівель для шкіл і лікарень.

Таким чином, міжнародний досвід підтверджує: майбутнє українського молочного фермерства залежить від того, наскільки системно й послідовно буде побудована державна політика у сфері підтримки сімейних фермерських господарств, особливо у кризових і перехідних умовах. Лише за умов об'єднання зусиль держави, громад, бізнесу та самих фермерів можливо забезпечити стійке зростання, соціальну стабільність у сільських регіонах та економічну ефективність у сфері молочного скотарства.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Сімейні фермерські господарства потенційно можуть стати фундаментом відродження українського молочного скотарства та важливою основою аграрної економіки села загалом. У світлі демографічного спустошення сільських територій, занепаду соціальної інфраструктури та скорочення поголів'я великої рогатої худоби, саме сімейні ферми здатні сформувати локальні осередки виробництва, зайнятості, самозабезпечення і розвитку малого бізнесу. Їхнє функціонування базується на внутрішніх трудових ресурсах, міжпоколінній спадковості, тісному зв'язку з громадою та високій мотивації до збереження власної справи.

Проведений аналіз структури молочного виробництва в Україні за 2023–2024 роки показав, що нинішня модель селянського молочного виробництва залишається неефективною й фрагментованою. Понад 80% молока надходить від особистих селянських господарств (ОСГ), які тримають 1–2 корови та працюють переважно для самозабезпечення. При цьому родинні фермерські господарства, які офіційно зареєстровані та потенційно можуть брати участь у державних програмах, виробляють менш ніж 1% молока на національному рівні. Такий глибокий дисбаланс пояснюється не лише технологічною відсталістю чи недостатньою продуктивністю, а насамперед відсутністю структурованої державної політики підтримки дрібного товарного виробника, обмеженим доступом до фінансування, інфраструктури, кваліфікованих кадрів і стабільних каналів збуту.

Особливо загрозливим є те, що домогосподарства з низькою ефективністю залишаються домінуючими постачальниками молока, з якого лише частина потрапляє на переробку, що унеможливає нарощування експорту або підвищення доданої вартості. Водночас сімейні фермерські господарства, які здатні генерувати прибуток, дотримуватись стандартів якості, утримувати поголів'я від 10 до 50 корів, залишаються у «сірій зоні» політики - між домогосподарствами і великими агрофірмами.

Порівняння з міжнародним досвідом, зокрема Польщі, Литви, Франції та Нідерландів, показує, що успішність родинних молочних ферм прямо залежить від двох факторів: їх організації у невеликі, технологічно оснащені товарні господарства, які можуть ефективно працювати на переробку або кінцевий ринок; наявності цілеспрямованої системної підтримки - фінансової, дорадчої, інфраструктурної, юридичної - що забезпечує стабільність, розвиток та інтеграцію в агропродовольчі ланцюги.

Західноєвропейська практика доводить, що навіть господарства з поголів'ям 15–30 корів можуть бути повноцінними учасниками ринку за умов підтримки модернізації (компенсації за доїльне обладнання, охолоджувачі, будівництво ферм), забезпечення фаховим супроводом (ветеринарія, бухгалтерія), створення локальної логістики (кооперативи, молокопункти) та гарантованого збуту. Саме така модель повинна лягти в основу трансформації українського молочного скотарства - із переорієнтацією з розпорошеного ОСГ-домінованого виробництва на мережу конкурентоспроможних сімейних ферм, які відповідають вимогам

ринку, дотримуються принципів сталого розвитку та мають економічну мотивацію залишатися в сільських громадах.

Література

1. Свиноус І.В., Радько В.І., Федорук Н.М., Штимак І.В. Організаційні підходи до формування системи реалізації молока як чинник підвищення ефективності виробництва молока. *Продовольчі ресурси*. 2025. №24. Т.13. С.213-221.
2. Кропивко М. М. Особливості перетворення господарств населення у сімейні ферми. *Сталий розвиток економіки*. 2013. №5. С. 292-299.
3. Коломієць С. А. Сімейні ферми як напрям оптимізації кооперативних відносин в агропромисловому виробництві. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2018. Т.23, Вип. 1. С. 37-41.
4. Свиноус І., Іббатулін М., Сіра Ю., Федорук Н., Покотило І. Організаційно-економічні аспекти формування кооперативних зв'язків між виробниками молока та переробними підприємствами. *Економічний аналіз*. 2024. 34(2). С. 58-67.
5. Седіло, Г. М., Коник, Г. С., Каплінський, В. В. Концептуальні підходи до індустріалізації сімейних ферм з виробництва молока у Львівській області. *Передгірне та гірське землеробство і тваринництво*. 2014. №56(2). С.181-187.
6. Руденко Є., Марченко, В., Бовсуновський, В. Концептуальні засади розвитку сільської кооперації (на прикладі молочних ферм). *Вісник аграрної науки*. 2019. №97(7). С. 83-87.
7. Козак О.А. Розвиток молочної галузі в контексті забезпечення продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2018. №2. С. 14-22.
8. Беженар І.М., Скиба Г.І., Кравченко С.А. Тенденції розвитку сімейних фермерських господарств. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки*. 2024. №2(74). С.136-147.

References

1. Svinous I.V., Radko V.I., Fedoruk N.M., Shtymak I.V. Orhanizatsiini pidkhody do formuvannya systemy realizatsii moloka yak chynnyk pidvyshchennia efektyvnosti vyrobnytstva moloka. *Prodovolchi resursy*. 2025. №24. T.13. S.213-221.
2. Kropyvko M. M. Osoblyvosti peretvorennia gospodarstv naselennia u simeini fermi. *Stalyi rozvytok ekonomiky*. 2013. №5. S. 292-299.
3. Kolomiets S. A. Simeini fermi yak napriam optymizatsii kooperatyvnykh vidnosyn v ahropromyslovomu vyrobnytstvi. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Ekonomika*. 2018. T.23, Vyp. 1. S. 37-41.
4. Svinous I., Ibbatulin M., Sira Yu., Fedoruk N., Pokotylo I. Orhanizatsiino-ekonomichni aspekty formuvannya kooperatyvnykh zviazkiv mizh vyrobnykamy moloka ta pererobnyimi pidpriemstvamy. *Ekonomichniy analiz*. 2024. 34(2). S. 58-67.
5. Sedilo, H. M., Konyk, H. S., Kaplinskyi, V. V. Kontseptualni pidkhody do industrializatsii simeinykh ferm z vyrobnytstva moloka u Lvivskii oblasti. *Peredhirne ta hirske zemlerobstvo i tvarynnytstvo*. 2014. №56(2). S.181-187.
6. Rudenko Ye., Marchenko, V., Bovsunovskyi, V. Kontseptualni zasady rozvytku silskoi kooperatsii (na prykladi molochnykh ferm). *Visnyk ahrarnoi nauky*. 2019. №97(7). S. 83-87.
7. Kozak O.A. Rozvytok molochnoi haluzi v konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy. *Ekonomika APK*. 2018. №2. S. 14-22.
8. Bezhenar I.M., Skyba H.I., Kravchenko S.A. Tendentsii rozvytku simeinykh fermerskykh gospodarstv. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky*. 2024. №2(74). S.136-147.